

Cild: VII

Sayı: 10

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Tarih Dergisi

Eylül 1954

**İstanbul
Osman Yalçın Matbaası
1954**

MÜVERRİH VÂSIF'IN KAYNAKLARINDAN HÂKİM TARİHİ¹

Bekir Kütükoğlu

II. VÂSIF'IN YANLIŞ VE NOKSANLARI

A. İsim ve nisbetlerin tesbitinde yapılan yanlış ve tahrifler

İsm-i hasların tesbiti hususunda Hâkim'in, zabtettiği vekaayi ile hemzaman oluşu dolayısıyla, Vâsif'a nazaran daha fazla vukuf sahibi olduğu ifadeden müstagni olup bilhassa tevcihat ve teşrifat bahislerinde zikrettiği isimlerin mevsukiyeti, bu bahislerin Tahvil ve Ruus kalemiyle Teşrifat kaleminden verilen resmî vesikalara istinaden yazılmış olmasına binaen, her türlü şübheden âridir. Bu nokta-i nazardan ve bâzı delillerin sevkıyla *Hâkim Tarihi*'nde zikredilen bâzı ismihasların *Vâsif Tarihi*'nde değişik şekillerde tesbit edilmiş olmasını, bir tashih ve tasarruf endişesinden ziyade, şehiv ve zuhûl mahsulü olarak kabul etmekte tereddüd etmiyoruz.

31-a. Bursa kadısı olan
Emînü'l-fetvâ Ahmed Efendi
(*HAK*, 12; *HBK*, 6 b)

.. *Fetva emîni Mehmed Efendi* (*VB*, 8; *VA*, 11; *VH*, 9 b).

b. Rumeli eyaleti, hâlen
mutasarrıfı *Osman Paşa-zâde vezir Ahmed Paşa'ya*
(*HAK*, 65; *HBK*, 27 b)

.. *Osman Paşa-zâde vezir Osman Paşa'ya* (*VB*, 13; *VA*, 19; *VH*, 15 b)².

¹ Makalenin aynı isim altında intişar eden ilk kısımları, *Tarih Dergisi*'nin 8. (s. 69-76) ve 9. (91-122) sayısındadır.

² Aynı zâtın bir başka yerde (*VB*, 38; *VA*, 58) «*Osman Paşa-zâde vezir Ahmed Paşa*» şeklinde zikredilmiş olması, Vâsif'ın yukarıdaki ismi, bililtizâm değil, şehven böyle tesbit etmiş olduğunu gösterir.

c. *Sâbıkan Mekke-i mükerreme kadısı Feyzullah Efendi-zâde Sa'deddin Efendi'ye* (HAK, 82; HBK, 36 a)

ç. *Sâbıkan Dergâh-ı muallâ yeniçerileri kâtibi Elhac Ebubekir Efendi* (HAK, 7; HBK, 4 b)

Sâbıkan Mekke-i mükerreme kadısı Feyzullah Efendi, kazâ-i İstanbul ile (VB, 16; VA, 23; VH, 19 a).

Sâbıkan Yeniçeri kâtibi Reis Mustafa Efendi'nin dâmâdı Bekir Efendi (VB, 8; VA, 10; VH, 8 b).

Mumaileyh Ebubekir Efendi, VB, 20 ve 43 (VA, 66; VH, 57b)'de de *Bekir Efendi* şeklinde kaydedilmiş olup diğer Ebubekir'ler de çok def'a ayrı şekle kalbedilmiştir:

Cebeciler kitabeti Vahdeti Ebubekir Efendi'ye (HAK, 61; HBK, 26 a)

Ebubekir Efendi-zâde (HAK, 469; HBK, 217 b)

Bu esnâda Cidde vâlisi İhtiyar Ebubekir Paşa (HAK, 285; HBK, 125 a)

Ebubekir Paşa-zâde İskender Bey (HAK, 425)

.. *Vahdeti Bekir Efendi'ye* (VB, 13; VA, 18; VH, 15a)³;

Bekir Efendi-zâde (VB, 56; VA, 87; VH, 76 a);

Sâbıkan Cidde vâlisi vezir-i pîr ve düstûr-ı rûşen-zamîr olan Bekir Paşa (VB, 35; VA, 53; VH, 44 b)⁴;

Bekir Paşa-zâde İskender Bey (VB,50; VA,77; VH,66b).

d. Bektaş Efendi'nin vefatıyla inhilâl eden Ulûfeciyân-ı yemîn kitabetine ta'yin edilen zat, HAK, 84 = HBK, 80a'da *Süleyman*, VB, 24 = VA, 36 = VH, 30a'da *Yusuf Efendi*'dir!

e. Rusya'ya sefaretle gönderilen Derviş Mehmed Efendi'nin takririnde zikredilen iki şehir ismi Vâsıf'ın hulâsasında tahrif edilmiştir: Hâkim'de واصليكو (HAK, 365; HBK, 151 a) ve *Kıyev* (كوي: gös. yerl.), Vâsıf'da واصليكو (VB, 40; VA, 61; VH, 53a) ve *كويو* (VB ve VH, gös. yer; VA, 62) şeklindedir.

f. *İmâm-ı sâni olan Seyyid Efendi hazretleri; İmâm-ı evvel* (HAK, 474; HBK, 218b)

Riyaset-i İmâmet ile Küçük imam Hasan Efendi tatyib olundu (VB, 56; VA, 87; VH, 76a).

³ VB, 38'de «Vahdeti Ebubekir Efendi» dir.

⁴ VB, 9, 27. st. da: «Ebubekir Paşa» dır.

- g. *Yenişehir-i Fener kazâsı..* *Yenişehir Fener kazâsı Ahmed Süleymânîye müderrisi Resulzâde Esseyyid Ahmed Efendi'ye..* (HAK, 86-87; HBK, 38 a) *Yenişehir Fener kazâsı Ahmed Efendi'ye..* (VB, 16; VA, 23; VH, 19a).
- ğ. *Tersâne-i âmire emîni Ali Paşa damadı Mustafa Efendi* (HAK, 7) *Ali Paşa kayını* (VB, 8; VA, 10; VH, 8b).
- h. *Kızıl Hisarlı-zâde Ca'fer Bey* (HAK, 260; HBK, 114 a) *Kızıl Hisârî Ca'fer Bey* (VB, 31; VA, 48; VH, 40a).
- ı. *Nâilî Abdullah Paşa* (HAK, 298; HBK, 130b), Vâsıf'ın imlâsiyle *Naylı* [= *Neyli*: نایلی] *Abdullah Paşa* (VB, 36; VA, 55; VH, 46b) hâline inkılâb etmektedir!⁵

B) Vâsıf'ın vekayi' ve hâdisâtın tarihlerini tesbit ederken yaptığı yanlışlık ve iltibaslar

- 32- a. *Mâh-ı Saferü'l-hayrın yirmi üçüncü günü eyalet-i Bosna ma'a Hersek sancağı..* (HAK, 10; HBK, 5 b) *İşbu Saferü'l-hayrın üçüncü günü..* (VB, 8; VA, 11; VH, 9 a).

32- b. Gazze mütesellimi Hüseyin Ağa'ya mîrimîranlık tevcihi, *Saferin sekizinci* (VB, 46; VA, 71; VH, 61 a) değil, *yirmi sekizinci günü* (HAK, 359; HBK, 170a) vâkı' olmuştur!

⁵ Mukabele sırasında nazar-ı dikkatimizi çeken matbû *Vâsıf Tarihi* nüshalarındaki tertib sehivlerinden birkaçı bervech-i âtidir :

— Cebeciler kitâbetine ta'yin olunan İmam *Hasan Efendi* (HAK, 165; HBK, 71 b), VB 22 ve VA 33'de «*Hüseyin*» şeklinde tertib edilmişse de VH 37 b'de doğru kaydedilmiştir.

— Ser-etıbbây-ı hâssa ta'yin edilen *Halebli Mustafa Efendi* (HAK, 284; HBK, 124 b)'nin nisbeti, VB, 34 ve VA, 52'de «*Çelebi*» hâline inkılâb etmişse de, VH 44 b'de «*Halebî*» şeklindedir.

— «*Et meydanı*» (HAK, 492), VB, 53'de «*At*: آت» meydanı şeklinde tahrif edilmişse de, VA, 81 ve VH, 70 b'de doğru tesbit edilmiştir.

— Seyyid İshak Ağa'nın «*Gümrükcü*» (HAK, 507) nisbeti, VB, 58'de sehven «*کمی*» olmuşsa da, VA, 89 ve VH, 73 a'da doğru tesbit edilmiştir.

33. *Cumâde'l-âhîrenin yirmi dördüncü Cumartesi günü müzeyyen Başdarde-i humâyûn ve maiyyetine me'mûr olan çekdirme sefineleri ve kalyonlar mükemmel âlât ve levazımatlariyle mersây-ı Tersâne-i âmir'e den âdet-i kadîmeleri üzere Yalıköşkü pişgâhından mürûr ve Kapudân-ı derya vezîr Mehmed Paşa'ya ve sair mu'tâd olan ümerây-ı deryâya ilbâs-ı hilat ve Kabataş önünde dört gün lenger-endâz-i meks u ikaamet ve mâh-ı mezbûrun **yirmi dokuzuncu Hamîs günü cânib-i Bahr-i Sefîd'e şirâ'-guşây-ı azîmet oldu** (HAK, 20-21; HBK, 10b-11a)*

[22 Cumâde'l-âhîreye nisbetle] *iki günden sonra yaveri-i nesîm-i tevîfik ile Donanmây-ı humâyûnu alub Akdenize doğru bâdbân-guşây-ı azîmet oldu* (VB, 9).

Vâsıf'ın ifadesindeki tarih kaydının hem yanlış ve hem de lüzumsuz yere ibhâma büründüğü âşikârdır.

34. Musâhib-i şehriyârî Sâlih Ağa'nın Surre eminliğine ta'yini, Hâkim (HAK, 102; HBK 44b) Rebi'ülâhırın *evâil*'inde, Vâsıf (VB, 17) hazfedilen harîk-ı cüz'inin vukû tarihinden mültebes olarak *Rebi'ülâhırın on üçüncü günü*'nde vâkı' olmuş göstermektedir!

35. *Âmid kazâsı, altmış yedi Recebi gurrasından zabt eylemek üzere Süleymânîye Medresesi müderrisi Esseyyid Mehmed Şerif Efendi'ye sene-i merkûre Cumâde'l-âhîresinin dördüncü gününü.. tevcih olundu* (HAK, 1.5/6; HBK, 50 a)

Âmid kazâsı Esseyyid Mehmed Şerif Efendi'ye Receb evâilinde tevcih (VB, 19; VA, 27; VH, 23 b) [Tevcih tarihindeki yanlışlığın nasıl bir iltibasdan neş'et ettiği hakkında bk. § 6].

36-a. 1167 Recebinin dördüncü günü, *Yeomü'l-hamîs* (VB, 20; VA, 29; VH, 24b) değil, *Yeomü's-sebt* (HAK, 132; HBK, 57 a)'dir!

b. *Cülûs-ı inâyet-me'nûs-dan üç gün mürûrundan sonra mâh-ı Rebi'ülevvelin ikinci mübârek İsneyn günü* (HAK, 214; HBK, 93 b)

Cülûs-ı meymenet-me'nûsun üçüncü günü (VB, 28; VA, 42; VH, 35b) [Dördüncü günü olacak!].

c. *Sene-i merkûme Rebi'ülevvelinin beşinci Hamîs günü, ki cülûs-ı humâyûnun yedinci günü olur,..* (HAK, 220; HBK, 96 a)

Rebi'ülevvelin yedinci günü (VB, 29; VA, 43; VH, 36a).

37. Şevvâl bidayetinde vâkı' olan umumî tevcihatı müteakıb Sadrıâzamın Padişahı ziyafete da'vet etmesi teamülüne rağmen 1169 senesinde, Şevvâl evâilinde vukû'bulan büyük yangın sebebiyle bu âdetin icrası te'hir edilmiş ve muhterik olan Bâb-ı âsaff'nin yeniden bina edilmesinden sonra ancak 1170 Muharreminin altıncı Hamîs günü (HAK, 46; HBK, 231 a/b) is'af edilebilmiştir. Vâsif, *Hâkim Tarihi*'nin pek sarîh izahına rağmen, *sinin-i sâbıkada olageldiği vech üzere tertib-i ziyafet olunacağı bi't-telhis hâk-i atebe-i mülûkâneye arz ve inhâ olunmuşdu* ifadesini, yukarda zikredilen keyfiyetle tam tenâkuz teşkil edecek şekilde, *Şevvâlül-mükerremin altıncı Hamîs günü* (VB, 55; VA, 86; VH, 75a) Padişahın ziyafeti teşrif ettiği meâlindeki ibâre ile tamamlamakdadır. Burada göze çarpan hatâ ve tenâkuzlara işaret edelim: 1) Ziyafet, zikredilen sebebler dolayısıyla, *sâir senelerde olduğu gibi* icra edilemediği hâlde Vâsif, *sinin-i sâbıkada olageldiği vech üzere* icra edildiğini ifham etmiştir. 2) 1170 senesinin ilk haftası içinde yapılan ziyafeti üç ay öncesine nakleterek bu yanlış anlayışını teyid etmiştir. 3) Fakat verdiği rakam takvim esaslarıyla tezdad halindedir: 1169 Şevvâlinin altıncı günü Cum'a (Hamîs günü)'ya değil, Pazara isabet eder. 4) Vâsif, bu mürekkebe tenâkuzları ihtiva eden ibârenin 5-6 satır üzerinde 1170 Muharreminin beşinci gününe âid bir vak'ayı kaydetmiş olduğuna dikkat edebilseydi, bu kadar dikkat sarfına lüzum kalmadan da, zikredilen hatâ ve tenâkuzlara düşmezdi. Filhakika

yeni bir senenin vakaayi'ine geçildikten sonra üç ay evveline dönülemediğini kesdirebilirdi!

38. *Sene-i merkûme mâh-ı Şevvâlü'l - mükerreminin ikinci Sülâsa günü Çavuşbaşılık hizmetiyle müstahdem olan Abdurrahman Ağa (HAK, 490; HBK, 201 b)*

Abdurrahman Ağa. sâlis-i Şevvâlde.. (VB, 52; VA, 84; VH, 70 a).

39. Vâsif, hâdiselerin vuku' tarihlerini dakik olarak işaret etmek lüzumunu hissetmez, ekseriya takribiliği ve bâzan ibhâmı iltizam eder:

a. *Sâbıkan Mekke-i mükerreme kadısı Mehmed Efendi-zâde Feyzullah Efendi'ye İstanbul kazâsı pâyesi ve sâbıkan Âmid kadısı Mehmed Kemâleddin Efendi'ye altmış yedi Receb-i şerifi guresinden zabt eylemek üzere Mısır-ı mahrusa kazâsı .. tevcih (HAK, 83; HBK, 36a)*

Sâbıkan Mekke-i mükerreme kadısı Mehmed Efendi-zâde Feyzullah Efendi muahhar tarih ile İstanbul pâyesine irtika ve sâbıkan Âmid kadısı Mehmed Kemâleddin Efendi mısır-ı Kaahire hükümetiyle kesb-i maksûd.. (VB, 16).

b. *Sene-i merkûme mâh-ı Cumâdelâhresinin on sekizinci günü.. Elhac İzzî Süleyman Efendi.. dâr-ı bakâya irtihal (HAK, 281; HBK, 123 a)*

İzzî Süleyman Efendi şehir-i mezkûrda bîmâr ve âzım-ı dârü'l-karar (VB, 34).

c. *Ameden-i esb-i humâyûn... sene-i merkûme Muharremü'l-harâmının yirmi birinci günü.. (HAK, 356; HBK, 167 b)*

Muharremde .. (VB, 45).

40. Vâsif ihtisar ameliyyesinde okadar ileri gider ki, ifâdesinden, muhtelif vak'aların aynı tarihte vuku'bulduğu zannı hâsıl

olur: *HAK*, 112 ve 113/4'de zikredilen *tevcihât*'ın ilki 21, ikincisi 25 Cumâdelâhire tarihinde vuku'bulduğu *musarrah* ve arada 24 Cumâdelâhirede vâkı' olan *ihrâc-ı mevâcib* bendi mevcûdken, Vâsif, *İbkaa ve tevcih-i ba'z-ı menâsib-ı vüzerâ ve ihrâc-ı mevâcib* (*VB*, 19) bendinde, 21 Cumâdelâhire tarihiyle her iki *tevcihâtı* zikredip sonra *mevacib*'e geçerek *iltibasa düşer*.

41. Vekaayi'i gelişi-güzel tasnif ve tevhid etmekten mütevellid *takdim-te'hirlere* vâkı' olur:

a. Daha 1166 vekaayi'inin ikinci bendi (*Tevcihât-ı vüzerây-ı ızâm*: *VB*, 8), 26 Muharremde vâkı' olan üçüncü benddeki *tevcihat-ı ilmîyye*'den sonra zikredilmesi *ıycab* ederken önce kaydedilmiştir (bk. *HAK*, 8).

b. *İhrâc-ı surre ve hareket-i Donanmay-ı humâyûn ve ziyâfet-i Mîrâhur-ı evvel be-Şehrîyâr-ı rub'-ı meskûn* (*VB*, 20-21) bendinde, donanmanın Akdenize çıkışı (12 Receb) zikredildikten sonra *evâil-i Receb* (?) tarihiyle İstabl-i âmire atlarının Sa'dâbâd çayırına çıkarılması (*HAK*, 142 de: 11 Receb) ifham edilmekte ve *bir müddet rehyâb-ı ilcâm ve isrâc olduğunun altıncı günü..* telmihiyle Mîrâhur-ı evvel'in ziyafetine geçilmektedir. Burada hem *takdim-te'hir*, hem de atların çayıra çıkma tarihi tasrih edilmediği için «... altıncı günü» ifadesiyle *ibham vâkı'* olmuştur.

c. *Tevcihât-ı vüzerây-ı ızâm ve mevâlî-i kirâm* (*VB*, 3) bendinde, 5 Rebi'ülâhırda vâkı' olan *mevâlî-i ızâm* *tevcihâtı* (bk. *HAK*, 290), 9 Rebi'ülâhırda vuku'bulan *vüzerâ* *tevcihatından* sonra ve fakat vuku' tarihi tasrih edilerek zikredilmiştir!

ç. *Azl-i Ser-bostâniyan ve ihrâc-ı esban be-çeragâh-ı Sa'dâbâd* (*VB*, 35-36) bendinde, Bostancı-başının azli (*HAK*, 293'de: 22 Receb), atların çayıra çıkarılmasından iki gün sonra vâkı' olmasına rağmen, önce zikredilmiştir. *Fevt-i vâlî-i Sayda* (*VB*, 5) bendi, Sayda vâlisinin vefatı haberinin 1166 Zilhiccesi evâilinde gelmesi sebebiyle, Vâsif'da olduğu gibi 1167 vekayi'inin başına değil, Hâkim'deki (*HAK*, 79-80) gibi 1166 vekayi'inin sonuna konması *ıycabederdi*.

42. Yine ihtisarda gösterilen ifrat ve dikkatsizlikler arasında *yevm-i mezkûr* ve *şehr-i merkûm*'larla işaret edilen tarihlerde pek açık hatâlar yapılmıştır:

a. Şehsuvar-zâde Mustafa Paşa'nın Eğriboz ve Karlı-eli sancaklarına ta'yini, *HAK*-14'de 21 Cumâdelâhire olarak gösterildiği hâlde, Vâsîf'daki *yevm-i mezkûr* (*VB*, 9), 1 Cumâdelâhireye merbuttur.

b. İvaz Mehmed Paşa-zâde İbrahim Bey Efendi'nin İstanbul kadılığında ibkaa edilmesi, Vâsîf'ın *yevm-i mezkûr* (*VB*, 11; *VA*, 15; *VH*, 12 b)'unun işaret ettiği 4 Şa'banda değil, 5 Şa'banda vâkı' olmuştur (bk. *HAK*, 51; *HBK*, 22a).

c. Yeni Venedik balyosunun nâmesini takdim ettiği tarih, mevacibin ihrac edildiği muahhar 26 Muharrem (*VB*, 27) Salı günü değil, 12 Muharrem Çarşamba günüdür (*HAK*, 202; krş. § 22).

ç. Şeyhülislâm-zâde Mehmed Es'ad Efendi'ye Edirne pâyesinin tevcihi tarihi, Vâsîf'ın *tarih-i mezkûr* (*VB*, 33)'iyle Cumâdelûlâ evâhırine isabet ederse de, 15 Cumâdelûlâ olacaktır (*HAK* 278; *HBK*, 121b).

d. *Tevcîhât-ı menâstb-ı riçâl-i kirâm ve vüzerây-ı ızâm* bendinde vüzerây-ı ızâm tevcihati, *yevm-i mezkûr* (*VB*, 38)'un işaret ettiği, 9 Şevvâlde değil, 7 Şevvâlde vâkı' olmuştur (*HAK*, 39).

e. Pîrî-zâde Mehmed Sâhib Efendi'nin oğlu Osman Molla Efendi'nin İmâm-ı evvel ta'yini (*HAK*, 358 ve *HBK*, 168b'de: 3 Safer) için kullanılan *tarih-i mezkûr* (*VB*, 46), Çelebi-zâde İsmâil Âsım Efendi'ye Anadolu pâyesinin tevcih edildiği *evâst-ı Muharrem* (*VB*, 45) (*HAK*, 358'de: 15 Muharrem)'e bağlanabilir ki, 18 gün takdim edilmiş olur!

f. Derviş Mehmed Efendi'nin takriri hulâsasında geçen *şehr-i mezkûrun altıncı günü bu mahalden* [Novgrad'dan] *dahî tahrîk-i ikdam*.. (*VB*, 41) ibaresinde ay isminin zikredilmemesi bir aylık bir hatâ tevliid etmektedir: Zira, Vâsîf'ın *şehr-i mezkûr*'u Cumâdelâhire ise de, *Receb* (*HAK*, 368; *HBK*, 152b) olacaktır. Hem işaret edilen kayıdla, ondan 9 satır önce geçen (bk. *VB*, 41, 4.st.) *şehr-i mezkûrun on birinci günü* ibaresi tenâkuz hâlidir: Vâsîf, hem me'hazını dikkatsizce hulâsa etmek, hem de zuhûl ve tenâkuza düşmek mevki'indedir.

g. Yine aynı mâhiyette olmak üzere *alâmet-i semâvîye* (*VB* 48) bendinde geçen *şehr-i merkûm*, zikredilen başlıktan dört satır önce geçen sarîh tarih kaydına nisbetle, *Rebi'ülevvel* olması icab ederken, *Rebi'ülâhır* olacaktır (*HAK*, 148)!

ğ. Kamerî ayların üç müsavi kısmından evâil ve evâhır'ın bâzan yerinde kullanılmadığı görülmüştür: 11 Receb (HAK, 142) için evâil-i Receb (VB, 21); 17, 18 ve 19 Cumâdelâhire (HAK, 280, 284) için evâhır-ı Cumâdelâhire (VB, 34) tekaabül ettirilmiştir!⁶

C. Vâsif'in Hâkim Tarihi'ni dikkat ve ciddiyetle ihtisar etmediğine dâir belirtiler

Hâkim Tarihi'ni dikkatsizce telhis etmesi sebebiyle Vâsif'in ifadesi, me'hazıyla, bâzı def'a zıddiyet ve mübâyenet göstermekte ve ekseriya kaynağının muhtevâsını aksettirecek vuzuh ve kifâyetten mahrum bulunmaktadır.

43. VB, 15'de, *havadis-i İrân* başlıklı bendden ayırmadan zikredilen, Sincar dağı Yezîdî ve Saçlu tâifelerinin te'dîbine âid ma'lûmât miyanında, aşağıda iktibas edilen ifâdenin, me'hazındaki asıyla tezaad hâlinde bulunduğu melhuzdur:

Filhakika cebel-i merkumda mütemekkin olan eşkiyây-ı merkûmenin te'dîb ve tenkilerinde bir müddetdenberu vülât ve hükkâm taraflarından iğmâz ve tesâmuh olunmak hasebiyle habâset ve mel'anetleri add [ü] ihsâyı güzerân (HAK, 78; HBK, 33b)

Bağdad vâlîleri bâzan bi'n-nefs ve bâzan sevk-i asker ile te'dîblerine ihtimâm ve dikkat ve bir müddet ne hâl ise o havâli âsûde-i mekr ü mel'anetleri olub (VB, 15).

44. *İnebahtı sancığı dahî kal'esi muhafazası şartıyla sâbıkan Hotin ve Köstendil sancakları mutasarrıfı Muhsinzâde vezir Mehmed Paşa'ya (HAK, 104; HBK, 45a)*

İnebahtı ve Köstendil sancaklarına mutasarrıf Muhsinzâde vezir Mehmed Paşa dahî ber-vech-i muhafaza İnebahtı tarafına munsarîf (VB, 18; VA, 26; VH, 21b).

⁶ Kaymakam İbrahim Paşa'nın Karaman eyaletine ta'yini, VB, 54'de ter-tib sehvi olarak *Şevvâlül-mükerrem*in ikinci günü'nde vâkı' olduğu mukay-yedse de, VA, 83 ve VH, 72a'da on ikinci günü olarak, doğru tesbit edilmiştir.

45. *Özü eyâleti sâbıkan Selânik ve Kavala ve Bender sancakları mutasarrıfı olub Bender muhafızı vezir İbrahim Paşa hazretlerine.. Selânik ve Kavala sancakları dahi sâbıkan Belgrad muhafızı vezir-i mükerrerem Nu'mân Paşa'ya (HAK, 114; HBK, 49b)*

Özü eyâleti Selânik sancağı ilhakıyla sâbıkan Bender muhafızı vezir İbrahim Paşa'ya.. Selânik sancağı vezir Nu'mân Paşa'ya (VB, 19; VA, 27; VH, 22b).

Burada Vâsif'in, yalnız me'hazını değil, kendi kendisini de nakzettiği âşikârdır.

46. *Vezîr-i esbak Mehmed Paşa mühürdârı dahî rütbe-i Hâcegâna idrâc buyuruldu ve mâh-ı Rebî'ülâhırda Mustafa Paşa'nın azline karîb hâlen Şikk-ı sâlis Hattî Efendi'nin hizmetinde nümâ-yafte-i iltizâm olan Abdülkerim Ağa rütbe-i Hâcegâna idrâcla.. hemçunân mühürdâr Mustafa Bey.. rütbe-i Hâcegâna duhûl.. oldular (HAK, 505; HBK, 226b)*

Vezîr-i esbak Mehmed Paşa mühürdârı olub Hattî Efendi'nin hizmetinde nümâyafte-i iştihâr olan Abdülkerim Efendi.. hâiz-i rütbe-i hâcegânî.. oldular (VB, 58).

Burada, haziflerden maadâ, iki ayrı şahsın tek isimde birleştirilmesi gibi bir zuhûlün vâkı' olduğu melhûzdir.

47- a. *Sâbıkan Çavuşbaşı vekîli olan Dergâh-ı âli kapucubaşlarından Selim Ağa (HAK, 410; HBK, 180a)*

Sâbıkan Çavuşbaşı Selim Ağa (VB, 47; VA, 73; VH, 63 b).

b. *Mîrimîrân Saka Abdullah Paşa.. ibtida Mâden emâneti vekâletleri ve Hâcegân-ı dîvânî zümresine ilhak (HAK, 288-289; HBK, 126 b)*

Abdullah Paşa.. Emânet-i mâden ve rütbe-i Hâcegânî ile (VB, 35).

48. Atıyye-i humâyûn ki Hâcegân-ı dîvâniyyenin mansıb alamıgub muhtâc olanlarına beher sene tevcihâtta itâ buyurulurdu. Cizye meokûfu ref' olmağla vakt-i tevcihâtta bu atıyye dahî verilmeyüb fukara-i hâcegân fi'l-cümle idiler. Şevketlu efendimiz hazretleri bunları dahi ol rûz-ı firûzda tatyîb ve tefrih için elli bin guruş [kese 500 guruş itibar edilirse: **100 kese**] ihsan ve inayet bıyurub ber-mûcib-i defter herkese had ve liyâkatine göre... ih-sân buyurdular (HAK, 415)

49-a. Etba' ve ahâli beyninde imtiyaz için 'eğer benim ku'ûduma izin verirse görüşmeğe varayım' deyû istîzan eylemiş sonra mihmandârımız ile gelüb zarûr ku'ûduna izin verildi (HAK, 367)

b. Bir-iki gün konağımızda meks-olunub üçüncü gün Başvekil bizi da'vet etmekle (HAK, 370; HBK, 153 b)

c. Biz dahi iskemlesi yanına vardığımızda Başvekil dahi içeriden çıkub gûya kim beraber gelmiş gibi Başvekil ve biz ayak üzere iken (HAK, 370-371; HBK, 155a)

ç. Şiddet-i şitâ bir mikdar def' oldukda buzlar dahî kat'

Şehriyâr-ı deryâ-nisâr zu'afây-ı Hâcegân hakkında rahm u şefkat izhar ve hâllerine göre taksim olunmak için **elli kese** meblağ ih-saniyle o makûle zu'afâyı kemâl-i kereminden hissedâr eyledi (VB, 48; VA, 74; VH, 64a).

Kavmi beyninde mu'teber olduğundan mes'ûlüne muvâfık haber gönderilüb (VB, 40).

.. konağa nuzûl eyledi; ale's-sabah da'vete gelen âdem ile Başvekilin konağına varub (VB, 41; VA, 73; VH, 63b).

Başvekil dahi olduğu mahâlde kaaimen istifsar-ı hâl idüb (VB, 41; VA, 63; VH, 54a).

Eyyâm-ı sayfda tonbazlar ile cizr yapub (VB, 42).

olmağla nehir üzerine ton-
bazlar ile bir cisr yaptılar
(HAK, 375; HBK, 156a)

d. İmparatoriçe tefekkür
ve mülâhaza eyleyüb 'ihtim-
maldir ki nehr-i mezkûr fur-
tuna eder ise zahmet çekilür,
ol zahmet çekilmesün' deyû
'benim kendüme mahsûs olan
üç kalyonumdan baş-kalyona
Elçi efendi etbâ'ı ile, ikinci
kalyona mihmandâr avane-
siyle binsünler' deyû tenbih
ve te'kid eylediğine b'nâen
iki kıt'a kalyon gelüb iskele-
mize yanaşdı ve çekdirme
sefînesi mikdarı kalyon su-
retinde sefînelerdir (HAK,
379; HBK, 157b-158a)

50. Ameden-i hazine-i Mı-
sır ber-vech-i mu'tâd :.. Hazi-
ne beyi ta'bir olunan ümerâ-i
Mısıryyeden Defterdar-ı sâ-
bık Yusuf Bey, **Üsküdar'a**
vusûlünden üç gün mu-
kaddem hazine maiyye-
tinde olan Ocaklar zâbit-
leri ve Mir-i mumailey-
hin adamları âdet-i me'-
lûfe üzere vusûl-i hazîne ha-
beriyle Kapu'ya gelüb piş-
gâh-ı hazret-i Sadriâzamîde
hil'atları ilbas (HAK, 103;
HBK, 44b-45 a)

51. VB 21, 8. st.'da zikredildiği gibi, Padişah, Mirâhur Köş-
k ü'nde verilen ziyafetten *sahilsaray-ı Beşiktaş'a* değil, *Saray-ı*

Telâtüm-i nehr ihtimali ile
iki kıt'a çekdirme resminde
kalyon ihzâr ve birine Elçi ve
diğesine Kethudâ ve sâir etbâ'ı
süvar (VB, 42).

Mısırdan irsâli mu'tâd olan
hazine mashûben bi's-selâme
Üsküdar'a geldiğini muhâ-
fazasına me'mur ümerâ-i Mı-
sıryyeden sâbık Mısır defter-
darı Yusuf Bey, Bâb-ı âliye
gelüb ihbâr ve huzûr-ı Sadr-ı
mekârimkârî'de mumâileyh
ve maiyyetinde olan Mısır
ocağları zâbitânı telebbüs-i
hula' ile kesb-i mübâhât (VB,
18).

humâyunlarına a'taf-nümûn-ı avd u îtilâ oldular (17 Receb) (HAK, 145); Beşiktaş sahil sarayı'na azîmet ise, VB 21, 12/3. st. da zikredildiği gibi, Sa'dâbâd'da dört günlük safâ ve ârâmdan sonra, 26 Recebde vâkı' olmuştur.

52. *Bağdad vâlîsi tarafından havâdis-i İrân olmak üzere gelen kaaimenin suretidir* (HAK, 92-95) bahsini hulâsa eden *Te-timme-i ahval-i İrâniyan* (VB, 16-17) bendinin sonunda *vesâir serhadlerden vürûd eden ahbâr dahi müşârünileyhi* [Bağdad vâlîsini] *tasdik ve te'yid eyledi* ibaresi, «*Bu dahi tarih-i mezkûrda Gence'den Erzurum'a gelen tüccar tâifesinden Ağa Mehmed'in hulâsa-i takrîridir ki Erzurum vâlîsi tarafından vürûd eylemiştir*» (HAK, 95-97) bendinden mülhem olsa gerektir. Vâsif'in her iki kaaimiyi birbirini te'yid eder mâhiyette göstermesine rağmen mütetebbi', meselâ, Bağdad vâlîsinin takririnde *Peri* olarak tesbit edilen kal'enin Ağa Mehmed'in takririnde *Bürke* (HAK, 96, HBK, 42a), mezkûr kal'eye kapanan Şeyhali Hân'ın, birinci takrirde Kerim Hânın *ammi-zâdesi* (HAK, 92), Ağa Mehmed'in takririnde ise *Kerîmhân'ın karındaşı* (HAK, 96) olarak zikredilmiş olmasını ehemmiyetli addedebilir..

53. Vâsif'in aşağıda iktibas edilen ifâdelerinin, me'hazındaki muhtevâyı bütün şümûlüyle aksettiremediği melhûzdur :

a. *Alâiyye sancağı tekaa-üden İstanköy'de ikaamet üzere olan Ebubekir Paşa'ya maskat-ı re'si olan Antalya-da ikaamet etmek üzere ber-vech-i arpalık.. tevcih buyuruldu* (HAK, 22; HBK, 12 a)

b. *Vidin sancağı, muhâfazası şartı ve Niğbolu sancağı ilhaakiyle, sâbıkan Anadolu vâlîsi vezir Yahyâ Paşa'ya* (HAK, 26; HBK, 13 b)

c. *Mâh-ı merkûmun yedinci günü Kethudây-ı sadriâzamî Yeğen Mehmed Ağa, u-*

Alâiyye ile Ebubekir Paşa hurrem oldu (VB, 9).

Vidin muhâfazası vezir Yahya Paşa'ya (VB, 10).

Sadriâzam kethudâsı olan Yeğen Mehmed Ağa'ya ba'z-ı kusûr isnad ve mâh-ı Zilki'

mûrunda mütehâvin olub azli iycab etmekle azl, Bursa'da ikaamete ferman ve râhî kılındı; Bâdehu Üsküdar'da hânesinde ikaamete emir buyuruldu ve sâbıkan iki def'a Sadr-ı âzam kethudâsı olub, hâlen Başmuhâsebeci olan Yirmisekiz-zâde Mehmed Said Efendi.. Sadrıâzam kethudâlığına ilbas-ı hil'at olundu (HAK, 328; HBK, 145a)

ç. Kaaide-i serhad üzere Bender muhâfızı Abdullah Paşa kethudâsı ve kapusu halkı ve Sağkol, Solkol ağaları bilcümle neferatlarıyla ve sâde nekare ile bir saat mikdârı mahalden istikbâl ve nâme-i humâyûn-ı şehin-şâhîye ikrâmen Yeniçeri tâifesi bilcümle selâma durub kal'eden toplar atılub ve şenlik ile Bender'e duhûl olunub.. yedi gün ikaametimizden sonra (HAK, 363; HBK, 150b)

d. Üç direkli ve çanaklıklılı atık ve cedîd yirmi altı kı'ta kalyon saydım ve iki kı'ta üç-anbarlı kalyon, birisi tamam olmuş rûy-ı deryâda ve birisi dahî henüz tekmil olmamağla inmesi karîb ve kızak üzerinde idi; bunlar bayağı bizim kalyonlar mikdârı var idi ve ol kızakda olan kalyonu kaç zira'dır de-

denin yedinci günü Dâire-i âsafî'den ib'ad olunub iki def'a o makaam-ı bülend ile ercümend olan Mehmed Said Efendi, sâlisen Kethudâlık mesnedine ı'sad olundu (VB, 39).

Müşârünileyh dahi sâde nekare ile kethudasını li'eclî'l-istikbâl ve alay ile Bender'e götürüb birkaç gün izâm-ı şân ile mumâileyhi mihman (VB, 40).

Ve yirmi beş kadar kalyon müşâhede olunub bunları neylersiz deyu suâl ettiğinde... (VB, 42; VA, 65; VH, 56a)

yu suâl eyledim, altmış zira'dır deyu cevâb eylediler; lâkin ber-vech-i tahmin altmış zira' yok idi ve bu kalyonları neylersiniz deyu suâl eyledim.. (HAK, 379-380; HBK, 168 a)

e. Sene-i merkûme Muharremü'l-harâmî guresinde. He-kimbaşı-zâde vezir-i esbak Ali Paşa.. mutahassın-ı ikamet olduğu mahalden afo ü itloak ve oğlu Mehmed Gaalib Bey, itlaakı emri ile râhi kılndı. Birkaç günden sonra vezir-i müşârünileyh hazretlerine Mısır-ı mahrûse hükümeti.. tevcih buyuruldu (HAK, 348; HBK, 163b-164a)

Muktebes ifâdelerden Hâkim'inki, Gaalib Bey'in itlaak haberini tebliğe memur edilip Mısır vâliliğine tevcihin ahîren vâkı' olduğunu beyan etmesine mukaabil Vâsîf'inki, her iki keyfiyetin tebliği memuriyetinin mumâileyhe tevdi' edildiğini ifham etmektedir.

f. Mâh-ı Muharremü'l-harâmın yirmi sekizinci Pazartesi günü.. Donânmay-ı humâyûn kalyonları ve çekdirmeleri vesâir firkateleri ve üç aded yeni aldıkları akdarmaları, yüzden ziyade kefere üserâsı ile müretteb alay ile Başdarde-i humâyûn önlerinde cenâh-guşây-ı evc-i ikbâl olarak Yalıköşkü pişgâhından top şenlikleriyle mürûr ve sâhil-i Tersane-i âmireye vusûl (HAK, 358; HBK, 168b)

Hakkında afo-i pâdişâhî kârger ve Magosa'dan itlaak ile rehyâb-ı keder olduğundan başka hükümet-i mısır-ı Kaahire ile nâyil-i kusvây-ı mearib ve bu peyâm-ı meseret-encam ile oğlu Gaalib Bey tarafına zâhib oldu (VB, 43; VA, 66; VH, 57 a).

.. üç kıt'a akdarma ile Âsitâne-i saâdet'e vâsıl (VB, 45).

g. *Tarih-i mezburda* [23 Safer] *Özü sancağı sâbıkân Tırhala ve Hotin sancaklarına mutasarrıf olub Hotin muhafızı vezir Halil Paşa'ya, bu kış Babadağı'nda kışlayub mevsim-i baharda Özü kal'esi muhâfazasına kıyaam eylemek şartıyla... tevcih* (HAK 359; HBK, 170 a)

Özü eyaletiyle Tırhala mutasarrıfı vezir Halil Paşa mübeccel (VB, 46).

ğ. Yirmisekiz-zâde Said Mehmed Paşa'dan Sadâret mührünün alınmasına âid -HAK, 422'de zikredilen- vak'aları hazfeden Vâsıf, azil sebebini de vâzıhan tesbit etmemiştir:

Said Mehmed Paşa.. menâsıb-ı Dîvânîyenin âlâ ve eşreflerinde müstahdem olmuş kimesne idi. Lâkin beş ay on gün müddet-i vezâretinde harikler teakub ve bihamdillahi teâlâ kaht u galâ yoğiken nân-ı azîz kem-ayâr ve nâkısü'l-vezn işlenmesi ve bâzı müsteced ve mütehaddes mâlikâneler zuhûru ve gine hulliy ve bunun emsâli mevâd zebân-ı halka düşüb muvâffak olamadı, bi'z-zarûre azli icyab etmekle azl-oldu.. (HAK, 423; HBK, 187a)

Beş mah kadar Sadr-ı devletde mukim ve tab'-ı müstakim ile neseksâz-ı emr-i hâdis ve kadîm olan Mehmed Said Paşa'dan mizâc-ı zamânede olan televvün ve tesarîf-i ruzgârda olan adem-i temekkün taayyünü ile.. mühr-i humâyûn nez'.. (VB, 49).

h. *Reâyâ makûleleri alçuka ve şalı ve kürk cinsinden kakım ve semmur ve kar sak giymeyüb ve sarı mest pabırc dahi giymeyüb libâs-ı ehl-i islâma şebih elbiseden ihtiraz ve kadîmî ehl-i zim-*

Reâyâ ve ehl-i zimmet bir zamandanberu tecâvüz-i had ile elbiselerine ziyet verdikleri ve islâma mahsus siyah ile bî-edebâne hareket ettikleri ma'lûm olub tâife-i mesfûreye tavr-ı kadîmleri üzere

met olan reâyâ ne şekil üzere iseler öylece olub ziyy-i sûretlerinde tefahur gûne hadlerinden mütecâviz eşkâlden ihtiraz üzere kendi tavırlarında müte'eddeb olmaları için tenbih ve te'kid olundu (HAK, 251)

ta'yin-i siyâb.. olundu (VB, 31).

54. Bâzan Vâsif'in ilâdesi, tesbitindeki dikkatsizlik ve kifa-yetsizlik sebebiyle, yanlış zehab tevliid edecek mâhiyyet arz-etmektedir :

a. *Sene-i merkûme mâh-ı Rebi'ülevvelinin on beşinci gün-ü Ağababası-zâde İbrâhim Ağa, Ayasofya mütevellisi olub bâdehu Sultan kethudâ-lığı hizmetiyle evkat-güzâr, hald-i zâtında müstakîmül-etvar olmağla, Mîrâhur-ı sâ-nî-i şehriyârî ta'yin olundu (HAK, 250)*

Ağababası-zâde İbrâhim Ağa dâire-i humâyûna intisâbı sebebiyle Mehd-i ulyâ hazretlerine Kethudâ nasb olunub Ayasofya tevliyyeti ve kü-çük Mîrâhurluk hizmeti da-hi dûş-ı sadâkatine tahmil (VB, 30).

İbrahim Ağa'nın Mîrâhur-ı sânilik hizmetini, Edirne'ye nefye-dilen Mustafa Ağa'dan inhılâl etmesi üzerine deruhde ettiği, Aya-sofya mütevelliliği ile Vâlide-sultan kethudâlığı hizmetini ise mukâddema deruhde ettiği Hâkim'in sıyâk-ı ifâdesinden anlaşıl-makda olub, Vâsif, hem üç memuriyetin hemzamanlığı gibi yan-lış zehab tevliid etmiş ve hem de Mustafa Ağa'nın nefyini İbra-him Ağa'nın Mîrâhur-ı sâni nasbindan sonra zikretmekle sebeb-netiye münasebeti te'sisine imkân bırakmamıştır.

b. *Habs ve rü'yet-i hisâb-ı Emîn-i gümrük ve vekaayi'-i sâire (VB, 34) bendinde Gümrükcü İshak Ağa'nın hesabında hâlel ve dâd u sitedinde fesâd u zilel mahsüs ve bu sebeble Başbâkî ku-luna mahbûs olub Ruznamçe-i evvel Behcet Efendi ve ba'z ı küttâb hisâbına me'mur ve ol babda emr-i âlî şeref-sudûr oldu denildik-ten sonra tahkiykatın netiycesine âid en ufak telmihde bulunul-muyor ; Mütetebbi'in zihninde hâsıl olan ibhâmı, ancak, Hâkim'in*

aşağıdaki ifadesi izâle edebilir: *Mukaddemâ hisâb ve kitâbı görülmek için Başbâkî kuluna kaldırılan Gümrükcü Seyyid İshak Ağa'nın hisâb ve kitâbı gereği gibi görüleb Âsitâne gümrüğü umûrunda mehâreti ve ahz u i'tâsında sıdk u istikaameti meşhud olmağın yine kemâkân Emanet-i gümrük ile müstedîmül-hidme olmasayçun Bâb-ı sadr-ı âlî'ye getirilüb huzûr-ı Âsafîde ilbâs-ı hil'at.. (HAK, 290).*

III. VÂSIF TARİHİ'NİN ORJİNAL TARAFLARI NELERDİR?

Vâsıfın, Hâkim'e nazaran daha müsâid mevki'de bulunduğu, elindeki imkânlarla *Hâkim Tarihi*'ni ikmâl etmesi veya vuku'atı, belki de müessirlerinin hayat sahnesinden ayrılmış olmasının verdiği serbestlikle daha âfâkî ve sebep-netiyce münâsebeti te'sis ederek tasvir ve izzah etmesinin tabi'i bir keyfiyyet olduğuna işaret etmiştik⁷. Ancak bu müsâid vaziyet ve imkânlardan pek mahdud bir mikyasda istifâde edilmiş olduğu, aşağıda verilecek olan Vâsıf'a âid orijinal ifâdelerin mahdudiyetinden istidlâl edilebilir. Zikredilecek olan orijinal parçalarla yukarda gösterilen hazfiyyatın mukaabelesi netiycesinde her iki eser ve Vâsıf'ın mütâlaasının kıymeti hakkında nihâî bir hükme varmak mümkün olabilecektir ümidindeyiz.

55. Vâsıf Tarihi'nin, Hâkim'den mülhem olmıyan, orijinal ilâvelerine, daha ziyade, vefeyat dolayısıyla zikredilen *terceme-i hâl* bendlerinde rastlanmaktadır:

a. *İntikâl-i pâdişâh-ı cihan Sultan Mahmud Han (VB, 27-28) bendinde, Sultan'ın Cum'a namâzını müteâkib Silahdâr ağa'ya ve sâire ittika ve hezar su'ubet ile ata bindirilüb Demirkapu arasına varıldıkta tâir-i ruhu bâl-guşây-ı evc-i semâ (VB, 27) olduğu tasrihiyle I. Mahmud'un terceme-i hâl ve saltanatına âid icmâl (Hudâvendigâr-ı sâbıkın gusl u tekfinine mübâşeret; Cûlusları tarihi قطب الارض olduğu ma'lûm-ı kibâr u sigardır: 27. s., 30. st.—28. s., 20. st.);*

b. Silahdâr Ali Paşa'ya âid *terceme (VB, 44 - 45. s., 1. st.);*

⁷ Bk. *Tarih Dergisi*, sayı 9, s. 93.

c. *Vefât-ı Kara Halil Efendi-zâde Mehmed Said Efendi* bendinin terceme-i hâl kısmı (*Müşârünileyh iki def'a sadr-ı Anadolu olan Birgili Hasan Efendi'nin kuvv-i bâsıra-i ibtihâcı.. olub.....*; *ماوى داخل فى اوله انا له راجعون*; *fevâi tarihidir: VB, 32. s., 30. st. — 33. s., 9. st.*);

ç. § 29. daki hazif istisnâ edilirse sâbık Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin *mesned-i Fetvâdan bilâ-sebeb tenzil (VB, 11)* olduğuna âid kayıdla *VB, 12'de terceme başlığı ile tefrik edilen bend - Es'ad Efendi'nin HAK, 57'de zikr-edilen eserleri istisnâ edilirse - Hâkim Tarihi'nde mevcut değildir.*

d. *Vefât-ı Halil Efendi ez-meşâhir-i ricâl (VB 19)* bendinde: *Kand-i mükerrer-i sohbetinden herkes mütelezziz olduğu menkuldur. Sinn-i ömrü mi'e-i kâmileden zâid [HAK, 115'de: «Sinn-i tabî'ye resan»] O dahi karîbî'l-ahdde zebûn-ı serpençe-i meot oldu (VB, 19, 26-31. st.) kısmı, HAK, 194 ve HBK, 84a'da;*

e. *Nakl-i humâyûn ve teb'ik-i lyd-ı adhâ ve vürûd-i haber-i fev' vezir Yahyâ Paşa (VB, 40)* bendinin: *Müşârünileyh kesret-i mal ile şöhret verdiğiinden ve bâzısının âsârı manzûr-ı erbâb-ı şu'urdur (10. - 17. st.) kısmı — Hekimbaşı-zâde Ali Paşa hazretlerine intima ve intisab ile Kethudâlıkları hizmetinde (HAK, 345; HBK, 150a) bulunduğu keyfiyeti ihmal edilirse — Hâkim'de mevcut değildir.*

f. § 29-c'de kifayetsizliğine işaret edilen *vefât-ı Nazîf Mustafa Efendi (VB, 32)* bendinin sonundaki *ber-vech-i âti ifâdeye tekâbül edecek ma'lûmât Hâkim'de yoktur: Mumâileyh şârih-i Mesnevî Sarı Abdu'lâh Efendi merhumun akrabasından olub... ve ma'ârifin berûmendi idi (22-24. st.).*

g. *Vefât-ı Teşrifâtî İzzî Efendi (VB, 34)* bendinde: *Mumâileyh ulûm-ı cüz'iygeden haberdar nesri nazmından âlâ olduğu ma'lûm-ı erbâb-ı temyiz ve kıyâsdır (11-13. st.) ifâdesindeki hükümler Vâsif'ındır.*

56. Vâsif'ın, doğrudan doğruya veya bilvâsita müşâhede ve mesmu'âtına müsteniden tesbit ettiği hususlar, mahdud mikyâsda da olsa, göze çarpmaktadır :

a. *Binâ-i kal'e-i Suğrâ* (VB, 53) bendindeki: *Mustahfızları gaayet mutabassır olub hattâ tedârikine müsaade eylediler* (27-31. st.) ifâdesi, Vâsîf Efendi'nin, İspanya sefaretinden dönerken vâkı' olan bir hâtırasını tesbit etmektedir.

b. *Vuku'ı tevcihât der-Enderûn-ı humâyûn* (VB, 51) bendinin: *Feyzi Bey Efendi'nin.. mîr-i mumaileyhi.. mehcür eylediğini bu fakîre lisanen takrîr ve.... eylediği meşhurdur* (9-14. st.) ifâdesi, Vâsîf'in mesmu'âtına müsteniddir.

c. *Azl-i Vezir-i âzam Mustafa Paşa ve nasb-ı Raagıb Mehmed Paşa* (VB, 51) bendinin: *Bâzı sikadan menkuldur ki.... Biz zâhir-i hâlden bahs-ile sâdede gelelim* (4-15. st.) ifâdesi, HBK, 223a-224b'den mülhem olmayıp Vâsîf'in orijinal ilâvelerindedir.

ç. Yine aynı bendde Kaymakam Paşa nasbedilen Kapucular kethudâsı Ali Ağa'ya vezâret berâtı, nişân-ı humâyûn takımı ve tuğ götürülmesi zikredildikten sonra, Vâsîf, kendi zamanında bu merâsimin terk-edilmiş olmasından duyulan te'essürü ifâde etmektedir: *Elhâletü hâzihi bu tarik-ı mergûb gayr-ı meslûk ve bu resm-i kadîm mülga ve metruk olub erbâb-ı avâ'id-i çeşm-i hasretle dûrdan nazar ve intifây-ı fevâ'id-i mansûb ile tecerru'ı hûn-ı ciğer ederler* (25-26. st.).

d. § 18-b'de kifayetsizliğine işaret edilen *vuku'ı harik* (VB, 66) bendinin sonundaki: *Lâhika: Sâdık Ağa'nın hânesi tahkîk-kerde-i erbâb ı itkândır* (26-30. st.) ifâdesi, Hâkim (HAK, 194; HBK, 84 a)'den mülhem olmayıp, Vâsîf'indir.

57. Vâsîf, bâzı def'a, *Hâkim Tarihi*'nin ifadesini tavzih ve ikmâl etmektedir:

a. Mîrimîran Elhac Mehmed Paşa'ya, vezâret rütbesinin ihsânı sebebi, Vâsîf'da daha vâzıhdır:

Eyalet-i vesî'a-i merkûmenin idâre-i ahkâm ve infâz-ı umûr-i külliyye ve cüz'iyyesi terfî-i kalr u şânına menut ve merbut görülmeğle (HAK, 13; HBK, 7b)

Her ne kada inde'l-ahâli kadri âlî ise dahi bir müddettenberu Bosna halkı v'lâyet-i vûzerây-ı ızâm ile i'tilâf ve mîrimîranlık ile m.m. leketlerine tevârüd edenleri

*istihfaf eyliyecekleri vârid-i
hâtır-ı ekâbir olduğundan
(VB, 9).*

b. § 11-ç ve 41'de hazif ve iltibası ihtiva ettiğine işaret edilen *Fevt-i vâli-i Sayda* (VB, 15) bendinde, Esseyyid Ahmed Paşa'nın *Anadolu ve Arabistan taraflarında Deli Emîr Paşa terkihiyle müsemma olduğu*, Halîmî Mustafa Efendi'nin *sefâhate dâir tavrı bu hilâlde mucib-i inhitât-ı kadri olub zımnen tatyîb ve mânen Âsitâne'den teb'îd* kasdıyla Sayda eyaletine ta'yini ve bu vesile ile *inzâr-ı hâmil ve nebîh* kılındığı keyfiyeti, Vâsif'in, *Hâkim Tarihi*'ni ikmâlen ilâve ettiği hususlardandır.

58. Vâsif'in, kendine has müşâhede ve mesmû'âtına müsteniden tesbit ettiği ifâdelerinde, bâzan *Hâkim Tarihi*'ni nakz ve bâzı def'a da hem nakz hem te'yid ettiği görülmektedir:

a. Müteâkıb hâdiselerin netiyelerine istinaden verilmiş hükümleri ihtiva eden *Kethudây-ı Sadr-ı âli şuden-i Velîyüddin Efendi* (VB, 35) bendindeki ma'lûmâtla *Hâkim Tarihi*'nin ifâdesi arasındaki mübâenet nazar-ı dikkati câlibdir:

Sadriâzam kethudâsı olan Bostancı-başı-i sâbık Dürzî Hüseyin Ağa azl-olub Sadriâzam Ali Paşa'nın.. kethudâları olan Velîyüddin Efendi an asıl Kütahya sancağından olub bir müddet Âsitâne-i aliyye'de talebe-i ulûm zümresinden medâris-i tahsilde evkat-güzâr olmuşidi. Fi'l-cümle ulûm-ı arabîyyeye intisâb ve tefsir-i Kur'ân-ı azîmü's-şâna.. vukûfu fehîm olunur edib ü lebib nev'emma kerem-tab' ve semâhat sâhibi, vazî' ve mute'ennî kimesne mülâhaza olunurdu.. Vâkıan ricâl-i Devlet-i aliyye ile

Kerkük şehri sükkânından ve talebe-i ulûmdan olan Velîyüddin Efendi bir zaman Sadriâzamın kitabcısı ve Trabzon'da kethudâsı olub.. Sadârete geldiklerinde mumâileyhi kethudâ ve halkın başına belâ edeceğine tasmin ve ızmar ve hernekadar resm-i devletden bîhaber ve sadâretine mahz-ı zarar olduğu hayırhahları tarafından ihtar olunduyşa dahi dinlemeyüb ısrâr ve mumâileyhi.. Kethudâlık câhiyle refi'ül-mikdâr eyledi (VB, 35), bed-zeban ve hâtır-şiken ve umûr-ı hâriciyye ma'rifetinden âri bir

*sûret-i hüsn-i zindegânîde
resm-i matbî'î tevazu' ve
ikrâmdan hâli olmazdı ve
ماتوفيق الا بالله عليه توكلت و اليه ايتب
medlûl-i şerîfi üzere her kâr-
da inâyet ve tevîfik refik ol-
madıkça sûret-pezir-i hüsn-i
hitâm olmak müyesser olmaz
(HAK, 286-287; HBK, 125a-
125b)*

*merd-i gaşr ı mu'temen idi.
Pirî-zâde Osman Molla ile
mülâkatında.. merhumu tekdîr
ettikleri meşhurdur. Gül Ah-
med Paşa zâde merhum Ali
Paşa Mîrâhur-ı evvel iken....
kelâmıyla mukâbele edüb inti-
kaam aldığıni merhumun li-
sanından bu fakir istima'
eyledim (VB 36, 23-31. st.).*

b. § 55-b'de terceme-i hâl ilâvesiyle *Hâkim Tarihi*'ni ikmâl tiğine işaret ettiğimiz *Azl ve idâm-ı Sadriâzam Ali Paşa* (VB 44-55) bendinde, mumâileyhin azil ve idâm sebeplerinin zikri hususunda Vâsı'ın ifâdesinin, *Hâkim Tarihi*'ni teshîh mi, yoksa te'yid mi ettiği serâhatle anlaşılamadığı gibi Vâsıf'ın ifâdesinin zımnî bir tenâkuzu da ihtiva ettiği melhuzdur:

*Rızây-ı farîzatü'l- edây-ı
humâyûnda bulunmayub tehâ-
vün ve terâhîsinden maadâ
gerek irtişâ ve gerek ba'z-ı
kizb ve nâsezâ olan umûr-ı
gayr-ı marziyyeyi irtikâb et-
mekle hulâf-ı rızây-ı hazret-i
şehriyârîde bulunduğuş zâhir
ve bâhir olmağla Kapu ara-
sında bir gece meks ve ertesi
Pazar günü saat sekizde ser-i
maktu'u Bâb-ı humâyûna vaz'
ve gayre mûcib-i ibret kılındı
(HAK, 351; HBK, 165a-165b)*

*Müşârünileyhin irtişâ ve
kizb-i nâsezâyâ dâir bâzı et-
var-ı nügûhîdesi sâmi'a-i hu-
mâyûna ilkaa ve acele ve
adem-i te'enni tashîh-i müf-
terîgâta vakit bırakmayub
ifna olundu... iki saat mürû-
runda mir'at-i tab'-ı tâcdârî
jeng-beste-i nedâmet ve
bu hâdiseye sebep olanlar
sengsâr-ı inkisâr u melâmet
oldu.... Sadâret-i uz mâ ve ve-
kâlet-i kübrâ ile mâlik-i me-
kalid.. olub bı ni'met-i celî-
lenin kadrini îfâ.. lâzım iken
tama'-ı tabî'i ve hırs-ı ci-
billî perdedâr-ı basîreti
derkâr olan semt-i irtişâyâ
meyli ve kizb ü dürûga
müteallik giderek sâmi'a-i*

*humâyûna ilkaa ... enfu nah-
vet ve kibr ü ru'ûnetten gayr-ı
hâli ve ârâz ve nefsanîyyet
hulâsa-i meâl-i ahvâli olub.,
(VB, 44-45).*

59. Vâsîf'in, orijinal ilâveleri bulunan ifâdelerinde bile bâzan me'hazındaki muhtevâyı aksettirmedeği görülmektedir:

a. § 56-c'de orijinal ma'lûmâtı ihtivâ ettiğine işaret ettiğimiz bendde, Mustafa Paşa'nın azil sebebini beyân eden Hâkim'in aşağıdaki ifâdesi hazfedilmiştir: *Sebeb-i azli, umûr-ı lâzimesinde tehâvün ve sâdır olan ba'z-ı tenbîhât-ı celîle ve evâmîr-i seniyye-i cemîlede fi'l-cümle terâhi ve tehâvünü muş'ir adem-i isra' ve terk-i ikdâmı olub ancak meşkürü'l-cevanib hâdeme-i sıdk-ı sîmâya mukaaretinden fi'l-cümle münhat olmalarıyla nicelerine sıdk sûretiyle îtimad buyurub ihtiyat etmediklerinden umûr-ı me-hâm-ı humâyûnlarında sûret-i tehâvünleri zâhir oldu (HBK, 223b-224a).*

b. *İhsan-ı vezâret be-Silahdâr-ı hazret-i şehriyârî Mehmed Ağa (VB, 54) bendinde, Ağay-ı müşârünileyhin takrîrine nazaran hizmet ve... iken müceddeden nefh-i ruh gibi hakkında inâyet-i ilâhiyye sünuh edüb (22.—24. st.) ifadesi orijinal olup Hâkim'deki bâzı teferruat ihmâl edilmiştir: Zilhiccesinin beşinci günü.. rütbe-i vâlây-ı vezâretle ve Tırhala mansıbı ile behrever-i çırağ ve Kesriyyeli kethudâsı ve sâbıkan Matbah-ı âmire emîni hâcegân-ı Divân-ı âlîden Mehmed Efendi'nin hânesini teşrif ve müşârünileyhe Kapu-kethudâsı ta'yin ve birkaç gün..den sonra.. râhi kılındı (HAK, 454; HBK, 209).*

IV. NETİÇE

60. Birinci cild *Hâkim Tarihi (HAK)* ile *Vâsîf Tarihi*'nin buna tekaabül eden kısmı (VB, 8-58; VA, 10-89; VH, 8b-78 a) arasında yaptığımız mukaabelenin mu'tâlarını şöylece hulâsa edebiliriz: Müverrih Vâsîf, *Hâkim Tarihi*'nin muhtevâsını: a) Bir esâsa bağlı olmıyarak; b) Sür'atli ve dikkatsiz; c) İfâdesine vuzuh ve sarâhat vermeden; ç) Gelişi-güzel hazifler yaparak; d) Dikkatsizce iltibas ve yanlışlıklara düşerek; e) Ba'zı def'a aslıyla

mübâyenet ve tenâkuz hâlinde olarak; f) Fakat her hâlde me'hazını istihfâf ederek, ihtisâr etmiştir.

61. *Vâsıf Tarihi'nin*: a) İhtivâ ettiği ba'zı vekaayi'in vuku tarihlerinin sarâhatle ta'yin edilmemiş veya tahrif edilmiş olması; b) Ba'zı vekaayi'i ihtiva etmemesi; c) Ba'zı isim ve nisbetleri yanlış ve muharref şekilleriyle tesbît etmesi; ç) Her hâlde me'hazının tam ve kusursuz bir *fihrist'i* vasfını iktisâb edememesi sebebiyle -nâdiren *Hâkim Tarihi'ni* ikmâl etmesi ve mahdud mikyasda orijinal ma'lûmâtı ihtivâ etmesine rağmen- mevzuubahis vekaayi' için, mütetebbi'i, *Hâkim Tarihi'ne* mürâcaatdan müstagni kılamiyacağı tezâhür etmektedir. Hattâ öyle zannediyoruz ki, makaalemizde hemen hepsine işâret ettiğimiz bu pek nâdir ve mahdud hususların tahşiyyesiyle *Hâkim Tarihi'nin* neşri takdîrinde, belki de, *Vâsıf Tarihi'ne* mürâcaat lüzûmu hissedilmeyecektir.

62. Müverrih Vâsıf'ın gerek *Hâkim Tarihi* ve gerekse kendi eseri hakkındaki hükmünün pek fazla ihtirâz ve te'enni ile karşılanması iycab ettiği husûsunu kâfi derecede tenvîr eden ma'rûzâtımızın, aynı zamanda, Hâkim ve Hâkim'i ta'kıyb eden diğer üç vak'anüvisin zabt ettiği on yedi senelik vekaayi'i «*dört mah müddetde terk-i râhat ve bezl-i cehd ü tâkat*» ederek tanzim ve tedvîne me'mûr olan Vâsıf'ın mesâ'îsinin -mukaabele edilen devre için- pek müsmir olmadığını gösterebildiğini umuyoruz. *Hâkim Tarihi, Vâsıf'ın nâtamâm ve kusurlu fihrist'i ortaya konmasaydı, ihtivâ ettiği vekaayi', ne «üftâde-i taak-ı nisyan» olur ve ne de «nazar u itibâr» dan mahrum bulunurdu, yeter ki, neşredilme mazhariyetine erişerek, nâdir birkaç yazmasıyla kütüb-hane raflarında unutulmuş olmakdan kurtarılmış olsun.*